

## تبیین جامعه‌شناختی نقش نهادهای مدنی بر سرمایه فرهنگی و اجتماعی شهروندان در شهر تهران سال ۱۳۹۵

حسین بشیری گیوی<sup>۱</sup>  
دکتر مهرداد نوابخش<sup>۲</sup>  
دکتر سروش فتاحی<sup>۳</sup>

تاریخ وصول: ۱۴۰۰/۱۱/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۱۶

### چکیده

این تحقیق با عنوان تبیین جامعه‌شناختی نقش نهادهای مدنی بر سرمایه فرهنگی و اجتماعی در شهر تهران سال ۱۳۹۵ به روش پیمایش و با ابزار پرسشنامه انجام شد. امروزه به دلیل گستردگی و پیچیدگی مسائل شهری و همچنین کسب تجارب گوناگون در زمینه شرایط تحقق پروژه‌ها و برنامه‌های شهری، جلب مشارکت‌های مردمی در راستای دستیابی به اهداف مطلوب جوامع محلی، از ملزومات مدیریت شهر می‌باشد. از سویی، تجربه نشان داده که تحقق امر مشارکت در معنای واقعی آن مستلزم نهادینه‌شدن و پایداری مشارکت است. امری که با شکل‌گیری طیف تشکلیها و نهادهای جامعه متقارن است. به بیان دیگر، گسترش و تعمیق مشارکت‌های مردمی نیازمند سازمان‌دهی، نهادسازی و ایجاد شرایط ساختاری مناسب است. در فرضیه نهادهای مدنی با سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی میزان همبستگی پیرسون به ترتیب برابر ۰/۵۱۷ و ۰/۴۱۳ است که نشان‌دهنده شدت رابطه بسیار قوی و مستقیم بین متغیرهاست. در آزمون رگرسیون ضریب تعیین تعدیل‌شده بیش از ۴۰ درصد به پیش‌بینی تقویت سرمایه فرهنگی و اجتماعی با متغیر مستقل نهادهای مدنی پرداخته است.

**واژگان کلیدی:** نهادهای مدنی، سرمایه فرهنگی و اجتماعی، مشارکت، اعتماد، شهر تهران.

۱- دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران ایران

۲- استاد گروه جامعه‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول).

navabakhsh@srbiau.ac.ir

۳- دانشیار گروه جامعه‌شناسی تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ایران

#### مقدمه

شهرنشینی امروز با تحولاتی روبرو است که در همه جا تجربه آن به صورت یکسان اتفاق می‌افتد؛ تحولاتی مانند: شهرنشینی در حال رشد، جهانی شدن، توجه به محلی‌گرایی، دموکراسی، رشد جمعیت جهان، محیط زیست، گسترش غیرقابل کنترل فضای سایبری؛ برای روبرو شدن با این تحولات نگرش‌های مختلفی در شهرها حاکم است. شهر یک مجموعه است، مجموعه‌ای که عناصر و عوامل متعددی را در خود جای داده و آدم‌ها نیز در آن به شکل فردی، خانوادگی و گروهی در مکان‌های عمومی، خصوصی یا دولتی به فعالیت‌های سیاسی، فرهنگی یا اقتصادی مشغول هستند (ثابتی راد، ۱۳۸۵: ۱۲). شهرها به‌عنوان کانون‌های تمرکز فعالیت و زندگی انسان‌ها برای اینکه بتوانند پایداری خود را تنظیم کنند، چاره‌ای جز پذیرش ساختار و کارکردی متأثر از سیستم‌های طبیعی ندارند (رحیمی، ۱۳۹۷). بنابراین شهر یکی از پیچیده‌ترین و متنوع‌ترین جلوه‌های بشری را در خود دارد و لذا بدون وجود نظام مدیریت شهری، تقسیم کار و دموکراسی محلی بی‌سامان می‌گردد. از سوی دیگر، امروزه گستردگی و پیچیدگی مسائل شهری و رشد و توسعه روزافزون شهرها، مدیریت امور شهر را به وظیفه‌ای دشوار تبدیل نموده است. از این روی نهادهای مدنی و نهادهای عمومی برای بهبود شرایط محله‌های شهری و دموکراسی محلی در تلاشند تا با استفاده از روش‌های مختلف، مشارکت مردمی را افزایش دهند و به‌وسیله این مشارکت زمینه‌ساز دستیابی به اهداف مطلوب جوامع محلی به‌وسیله خود آن‌ها شوند. در این بین، یکی از راه‌های تقویت مشارکت مردمی، گسترش سازمان‌های غیردولتی عنوان شده است. سازمان‌هایی که اساساً در اروپا و کشورهای در حال توسعه با اصطلاح 'NGO' (سازمان‌های غیردولتی) شناخته شده و در ایران، سازمان مردم‌نهاد یا به‌اختصار، سمن خوانده می‌شوند (فتحی، نوابخش، بشیری گیوی، ۱۳۹۸).

کلمن<sup>۲</sup> خود سرمایه اجتماعی را بخشی از ساختار اجتماعی می‌داند که به کنش‌گر اجازه می‌دهد تا با استفاده از آن به منافع دست یابد؛ روابط اجتماعی هنگامی به‌وجود می‌آیند که افراد کوشش می‌کنند از منافع فردی خود بهترین استفاده را به عمل آورند و بنابر تنها به‌عنوان اجزاء ساختارهای اجتماعی در نظر گرفته شوند آن‌ها را می‌توان منابعی برای افراد نیز در نظر گرفت. من این منابع اجتماعی - ساختاری را دارایی سرمایه‌ای برای فرد، یعنی سرمایه اجتماعی در نظر می‌گیریم (کلمن، ۱۳۸۶: ۴۶۲ و ۴۵۸؛ تاجبخش، ۱۳۸۴: ۴۹).

استدلال کلمن به پارادایم کنش عقلانی پرداخته است که پارادایمی محوری برای تفاسیر نئوکلاسیک از رفتار اقتصادی به‌شمار می‌رود و رویکرد انتخاب عقلانی را در رشته‌های مرتبط نظیر

۱- non-governmental organization

۲- Coleman, J

جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و علوم سیاسی تأثیر قرار می‌دهد. در این زمینه، استفاده کلمن از سرمایه اجتماعی بخشی از پروژه تحلیلی بزرگتر برای ایجاد پیوند میان مدل‌های کنش عقلانی و تحلیل ساختار اجتماعی و به عبارت دیگر نوعی تجدید ارتباط میان اقتصاد و جامعه‌شناسی است. تعریف کلمن از سرمایه اجتماعی تعریفی نسبتاً پیچیده است. او مدعی است که همه اشکال سرمایه اجتماعی «متشکل از برخی جنبه‌های ساختارهای اجتماعی هستند و اقدامات مشخصی از سوی بازیگران (خواه اشخاص و خواه شرکت‌ها) را درون آن ساختار تسهیل می‌کنند.» او در ادامه می‌گوید که سرمایه اجتماعی مولد است چرا که امکان انجام اقدامات یا حصول نتایجی را فراهم می‌کند که بدون آن امکان‌ناپذیر خواهند بود (تونکیس، ۱۳۸۷: ۱۰۱).

از نظر بوردیو سرمایه، کار انباشته به شکل مادی یا «شکل متجسم»<sup>۱</sup> و ادغام شده‌اش است که انباشت آن نیاز به زمان دارد. این سرمایه وقتی از سوی عاملان یا گروهی از عاملان به شکل خصوصی، یعنی انحصاری، تصرف می‌شود آنان را قادر می‌سازد نیروی اجتماعی را به شکل نیروی کار متجسم یا زنده تصاحب نمایند (موسوی خامنه، ۱۳۸۳: ۱۵).

بوردیو سرمایه اجتماعی را یکی از اشکال «سرمایه» می‌داند و چنین تعریف می‌کند: سرمایه اجتماعی انباشت منافع بالفعل و بالقوه‌ای که مربوط به داشتن شبکه‌ای نسبتاً پایدار از روابط کم و بیش نهادی شده از آشنایی و شناخت متقابل است یا به عبارت دیگر مجموعه منابع مادی یا معنوی است که به یکی فرد یا گروه اجازه می‌دهد تا شبکه پایداری از روابط کم و بیش نهادینه شده آشنایی و شناخت متقابل را در اختیار داشته باشیم (فیلد، ۱۳۸۶: ۳۱؛ موسوی خامنه، ۱۳۸۳: ۱۹؛ استونز، ۱۳۸۲: ۳۳۵).

بنابراین طبق تحقیقات هابرماس و دیگر جامعه‌شناسان نهادهای مدنی در مغرب زمین مهمترین شاخص شکل‌گیری سرمایه اجتماعی بوده که نقش تعیین‌کننده‌ای در دموکراتیک بودن جامعه ایفا کرده است.

به‌طور کلی دغدغه و پرسش آغازین این مطالعه عبارت است از: نهادهای مدنی چگونه سرمایه اجتماعی را تقویت می‌کنند؟ آیا ارزش‌ها و نقش‌هایی که در نهادهای مدنی محلی وجود دارد می‌تواند نقش تقویت‌کننده در سرمایه اجتماعی داشته است؟

---

۱- Embodied form

تغییرات اجتماعی-فرهنگی، سال نوزدهم، شماره هفتاد و دوم، بهار ۱۴۰۱

جدول شماره (۱): طبقه‌بندی روش‌شناسانه پژوهش‌های انجام شده در حوزه سرمایه اجتماعی (خارج کشور)

محقق	موضوع	مکان	زمان	شیوه مطالعه	ابزار جمع‌آوری	حجم نمونه	روش نمونه‌گیری	مفهوم مورد بررسی
پاتام	سرمایه اجتماعی	آمریکا	دهه ۱۹۶۰	میدانی تاریخی پیمایش موردی	مصاحبه نظر سنجی	-	-	اعتماد اجتماعی مشارکت اجتماعی
پاتام	سرمایه اجتماعی	ایتالیا	۱۹۷۰ تا ۱۹۸۹	میدانی تاریخی پیمایش موردی	مصاحبه نظر سنجی	۲۰ منطقه ایتالیا	-	روابط سیاسی روحیه جمعی اعتماد و همکاری
سایگریس	اعتماد اجتماعی و احساس خطر	آمریکا میان دانشجویان	۲۰۰۰	پیمایشی	-	-	-	ارزش‌های مشترک اعتماد اجتماعی احساس خطر مشارکت داوطلبانه
کاکس	سرمایه اجتماعی	استرالیا	۲۰۰۲	پیمایشی	-	-	-	میزان اعتماد عضویت بافت اجتماعی نیات اطلاعات حکومت قانون
زتومکا	اعتماد و ضرورت مردم‌سالاری	لهستان	۹۰هه‌د	تجربی	مصاحبه	۴۰۳ نفر از ۵ شهر	-	پیوستن به دموکراسی غربی

جدول شماره (۲): طبقه‌بندی روش‌شناسانه پژوهش‌های انجام شده در حوزه اعتماد (داخل کشور)

محقق	موضوع	مکان	زمان	شیوه مطالعه	ابزار جمع‌آوری	حجم نمونه	روش نمونه‌گیری	مفهوم مورد بررسی
عظیمی هاشمی	عام‌گرایی و عوامل مؤثر بر آن	تهران	۱۳۷۳	پیمایش	پرسشنامه	-	خوشه‌ای چندمرحله‌ای	اعتماد تعمیم‌یافته تعهد اجتماعی مبادلات اجتماعی
امیرکافی	اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن	تهران	۱۳۷۴	پیمایش	مصاحبه	۲۱۰	«PPS» خوشه‌ای با احتمال متناسب با حجم	اعتماد اجتماعی
پورمحمدی	اعتماد به تلویزیون و عوامل مؤثر بر آن	تهران	۱۳۷۷	پیمایش	پرسشنامه	۶۰۰	خوشه‌ای	-
اوجاقلو	اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن	زنجان	۱۳۸۴	پیمایش	پرسشنامه	۳۸۰	خوشه‌ای چندمرحله‌ای	اعتماد تعمیم‌یافته
امیرپور	اعتماد اجتماعی گروه‌های قومی	خراسان رضوی، شمالی و جنوبی	۱۳۸۶	پیمایش	پرسشنامه	۴۱۰	طبقه‌ای تصادفی	اعتماد اجتماعی
فتحی، آرام، بشیری گیوی	اعتماد اجتماعی	خلخال	۱۳۸۹	پیمایش	پرسشنامه	۳۲۰	روش نمونه‌گیری تصادفی ساده	اعتماد نهادی
فتحی، نوایخش، بشیری گیوی	نهادهای مدنی و دموکراسی محلی	تهران	۱۳۹۵	پیمایش	پرسشنامه	۳۶۰	طبقه‌ای با حجم نامتناسب	مشارکت سیاسی
فتحی، نوایخش، بشیری گیوی	نهادهای مدنی و مشارکت سیاسی	تهران	۱۳۹۵	پیمایش	پرسشنامه	۳۶۰	طبقه‌ای با حجم نامتناسب	مشارکت سیاسی

چارچوب نظری

در نظریات نوسازی یا مدرنیزاسیون ایده‌ی اصلی توسعه بر این محور قرار دارد که جوامع سنتی از طریق انتقال از وضعیت پیش‌سرمایه‌داری به سرمایه‌داری مدرن، رشد و تغییر می‌یابند. جوامع سنتی باید

خیز رهایی از محدودیت‌های سنتی و فرهنگی - اجتماعی را انجام دهند. اساس این نظریه بر تفکر رخنه به پایین قرار دارد که با کمک به سرمایه‌داران، منافع رشد در بین فقرا توزیع می‌شود. در این نظریات عملاً NGOs نقش بسیار کم‌رنگ دارند. توسعه‌ی مورد نظر این رویکرد بالا به پایین و خطی می‌باشد در نظریه‌ی وابستگی توسعه‌نیافتگی حاصل وضعیت مداومی از سرسپردگی جهان سوم (کشورهای پیرامونی) پس از استعمار توسط دولت‌های غربی به‌عنوان مرکز/هسته‌ی جهانی می‌باشد. در این نظریات کشورهای پیرامونی در یک چرخه‌ی باطل توسعه‌نیافتگی دور می‌زنند و عملاً زنجیره‌ای استعماری به‌صورت اقمار - مرکز بین کشورهای پیرامون و مرکزی برقرار شده است. در این نظریات NGOs نقش کمتری دارند لیکن جنبش‌های اجتماعی ضد استثماری به‌عنوان نیروی مثبت برای رهایی و تغییرات تکاملی در این کشورها دیده شده‌اند در رویکرد نهادگرایی<sup>۱</sup> فقط از طریق بهبود ارتباطات ساختاری و انگیزه‌های اقتصادی است که وضعیت بهینه برای توسعه کسب خواهد شد. در واقع در این نظریه اهمیت و نقش نهادهایی نظیر، چهارچوب‌های قانونی و نهاد قانون‌گذار در طی دهه‌ی ۱۹۸۰ در اقتصاد و سیاست‌های توسعه دوباره احیاء شد. اما اقتصاددانان نهادگرایی جدید این موضوع را به چالش کشیدند که برخی از نهادگرایان فرض‌های ساده‌ای را مطرح می‌کنند با این مضمون که بازارهای رقابتی می‌توانند در جوامع جهان سوم یا کشورهای مابعد سوسیالیستی ایجاد شوند در حالی که این کشورها فاقد زیرساخت‌های نهادی هستند که بتوانند اعتماد و ثبات را ارتقاء دهند. در این رویکرد NGOs به‌عنوان یکی از بخش‌های نهادی اصلی دیده شدند، به‌طوری که با وضع قوانین درست، و انگیزه‌های لازم، و بهبود شرایط و زمینه‌ها، NGOs می‌توانند مزیت‌های رقابتی بیشتری نسبت به دو بخش دیگر در ارائه‌ی خدمات داشته باشند (لوئیس و کانجی<sup>۲</sup>، ۲۰۰۹)

در رویکرد نئولیبرالیسم هدف اصلی ایجاد بازار جهانی برای فقرا می‌باشد: مکانیسم بازار اساس بازگشایی و ورود کشورهای درحال توسعه به توسعه‌ی اقتصادی است. اساس سیاست‌های نئولیبرالی بر سیاست‌های تعدیل ساختاری مبتنی است که صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی برای کشورهای فقیر تدوین نموده‌اند. این دو نهاد برای ارائه‌ی وام به کشورهای جهان سومی آن‌ها را مجبور کرده‌اند که بازارهای خود را به روی رقابت‌های جهانی باز کنند و هزینه‌های خدمات عمومی خود را کاهش دهند. این سیاست‌ها با تأکید بر اصلاحات بازار و کاهش نقش دولت اجرا می‌شد. در این رویکرد، نهادهای مدنی عواملی انعطاف‌پذیر از دموکراتیزه‌شدن و خصوصی‌سازی دیده شده‌اند که می‌توانند خدمات با صرفه‌ی اقتصادی - اجتماعی را به گروه‌های هدف ارائه دهند. در رویکرد توسعه‌ی جایگزین، دیدگاه‌های توسعه‌ی مردمی - محلی، برابری جنسیتی، توانمندسازی و مشارکت پایین به بالا کلید اصلی فرایند

۱- Institutionalism

۲- Lewis & Kanji

توسعه‌ی پایدار و برابر است. در رویکرد توسعه‌ی جایگزین، توسعه‌ی مردم‌محور مبنا قرار می‌گیرد. در واقع رویکرد پُست‌مدرنیسم در این قالب قرار می‌گیرد، به طوری که در دیدگاه پُست‌مدرن‌ها وزن اصلی به ایده‌هایی می‌دهند که راه‌حل‌های کلی و پاسخ‌های آماده برای مسائل انسانی از پیش وجود ندارد و راهبردها به جای پاسخ‌های آماده اصل می‌باشند راهبردهایی که متکی بر دانش بومی، راه‌حل‌های مردم محلی بر اساس نیازها، امکانات، توانمندی‌ها آن‌هاست. تئوری توانمندسازی به‌عنوان یکی از شاخه‌های توسعه‌ی جایگزین تلاش کرد نظریه را با عمل پیوند دهد، و رویکرد نوسازی رخنه به پایین را به چالش کشید و نیز به‌طور مؤثری در ارتباط بین قدرت و نابرابری مشارکت نمود. نقش نهادهای مدنی در این رویکرد بسیار مهم تلقی شده به طوری که نهادهای مدنی کنش‌گران مهم شرایط نزدیکی به مردمان فقیر می‌باشند. نهادهای مدنی در این رویکرد توانائی پیوند اعمال محلی به فرایندهای ملی و تغییرات ساختاری را دارند (همان).

در رویکرد مابعد توسعه نیز این طور فرض شده است که اندیشه‌ی توسعه خودش یک تحمیل غیرآرزومند غربی به بقیه‌ی جهان بوده است و باید کنار گذاشته شود. در این رویکرد بحث اصلی این است که توسعه مسائل فقر و نابرابری جهانی نبوده است، اما این گفتمان کنترل شده و به‌شدت محدودکننده است که کشورهای ثروتمندتر با استفاده از ایده‌ی توسعه، قدرت خود را بر کشورهای فقیرتر اعمال می‌نماید. این دیدگاه براساس گفتمان قدرت فوکو قرار دارد، این رویکرد نشان می‌دهد که توانمندسازی صورت گرفته توسط متخصصان بیرونی (کشورهای ثروتمند) به‌جای رهایی این مردمان می‌تواند همانند وسیله‌ای جهت ایجاد نظم بر مردمان فقیر و پنهان کردن روابط قدرت ساختاری باشد و مشکلات سیاسی را به سؤالات و مباحث فنی - مدیریتی تقلیل دهد. در این رویکرد نهادهای مدنی از عامل مدرنیزاسیون هستند و تخریب‌کننده‌ی اقتصاد و فرهنگ محلی؛ تنها جنبش‌های اجتماعی محلی متشکل از مکان‌های مفیدی از مقاومت برای این فرایندها هستند. نهادهای مدنی به مثابه اسب تخریب‌گری هستند که ارزش‌های سرمایه‌داری غربی و هنجارهای معامله‌ی متقابل متفاوت را به اجتماعات سنتی انتقال می‌دهند، حتی زمانی که این سازمان‌ها ادعای دفاع از فرهنگ بومی را دارند.

به تبع مطرح‌شدن نقش و اهمیت مشارکت مردم در توسعه، سازمان‌های غیردولتی به‌عنوان یکی از ستون‌های مشارکتی جامعه‌ی مدنی مطرح شده‌اند. سازمان‌های غیردولتی در فضایی خارج از حاکمیت تشکیل شده و عدم وابستگی این سازمان‌ها به دولت و حکومت‌ها باعث شده است که بتوانند واسطه‌های مهمی بین حاکمیت و مردم باشند از یک طرف می‌توانند تقاضاها و نیازهای مردم را به حاکمیت انتقال دهند و ظرفیت همکاری مردمی را در راستای توسعه‌ی کشور بسیج نمایند، از سوی دیگر می‌توانند نقش مهمی در توزیع منابع دولتی و خدمت‌رسانی و نظارت بر کارکردهای دولتی داشته باشند. این سازمان‌ها با دغدغه‌ی حل مسائل اجتماعی بوجود می‌آیند و عمده‌ی فعالیت آن‌ها براساس عضوگیری و کارهای

داوطلبانه است، در کنار آن اقدامات چنین سازمان‌هایی شفاف و علنی است. سازمان‌های غیردولتی با گستره‌ی فعالیت محلی، ملی و بین‌المللی با رسالت خود بر اطلاع‌رسانی و آگاهی‌سازی عمومی، جلب مشارکت مردمی، بسیج منابع مادی مردمی، گسترش نظارت عمومی و توانمندسازی محلی با افزایش بهره‌وری در استفاده از منابع قرار می‌دهند. عمدتاً نقش سازمان‌های غیردولتی تسهیل‌گری است و در کنار این نقش اجرای برخی از پروژه‌ها و شراکت با بخش دولتی یا خصوصی در راستای اجرای پروژه‌های اجتماعی را نیز برعهده دارند. اگر از دیدگاه دورکیمی به این سازمان‌ها نگاه کنیم باید این سازمان‌ها را واسطه بین مردم و دولت نامید که می‌توانند هنجارهای اخلاقی، ارزشی را به مردم منتقل کنند و نظم اجتماعی مبتنی بر اخلاق بر جامعه را حاکم نمایند. گسترش تفکر و سیاست‌های نئولیبرالیستی که بر خصوصی‌سازی اقتصادی و اجتماعی تأکید داشته، عملاً چندان به مسئولیت‌های اجتماعی بخش خصوصی در قبال محیط زیست، جوامع محلی توجه ندارد می‌توان سازمان‌های غیردولتی را بیش از پیش در ارائه‌ی خدمات به گروه‌های نیازمند و یکی از ابزارهای مردم برای جلوگیری از تشدید سیاست‌های خصوصی‌سازی افسارگسیخته‌ی نئولیبرالی بحساب آورد؛ بر همین مبنا مشارکت سازمان‌های غیرانتفاعی با مدیریت شهری و به‌ویژه شهرداری می‌تواند آثار مثبت زیادی به همراه داشته باشد. طبیعی است در کشورهای جهان سوم چنین سازمان‌هایی با مشکلات عدیده‌ای از ثبت تا فعالیت و عضوگیری و تهیه‌ی منابع برخوردارند؛ لیکن رویکرد توسعه‌ی جایگزین که دیدگاه‌های توسعه‌ی مردمی - محلی، برابری جنسیتی و توانمندسازی و مشارکت از پایین به بالا را مورد تأکید قرار داده است بهترین زمینه برای همکاری سازمان‌های غیردولتی با شهرداری است؛ چه این رویکرد بر مبنای نیازها و دارایی‌های محلی اقدام عملی سازمان‌های غیردولتی و شهرداری را یک زمینه‌ی تعاملی خواستار است و راه‌حل‌های مردمی را مبتنی بر دانش بومی، امکانات و توانمندی‌های آن‌ها می‌داند و سازمان‌های غیردولتی را به‌عنوان کنشگرانی تصور می‌کند که شرایط نزدیکی به مردمان فقیر دارد؛ همین نزدیکی به شرایط و مردم محلی نخستین گام در جهت شناخت صحیح مشکلات و استفاده از راه‌کارهای تعاملی است (فتحی، آرام، بشیری گیوی، ۱۳۸۹).

برای آنکه مردم بتوانند علیه قدرت بوروکراسی جاری عمل کنند، باید به‌صورت جمعی و در چارچوب اتحادیه‌ها، تعاونی‌ها، انجمن‌ها و غیره متشکل شوند. درنهایت فعالیت‌های جمعی در شرایطی شکل می‌گیرد که فرهنگ گفتگو و تحمل آرای دیگران وجود داشته باشد و روحیه عام‌گرایی به‌جای خاص‌گرایی در میان مردم تعمیم یابد (کائوتری، ۱۳۷۵: ۱۷۳).

جیمز کلمن (۱۹۲۶-۱۹۹۵):

استدلال کلمن به پارادایم کنش عقلانی پرداخته است که پارادایمی محوری برای تفاسیر نئوکلاسیک از رفتار اقتصادی به‌شمار می‌رود و رویکرد انتخاب عقلانی را در رشته‌های مرتبط نظیر جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و علوم سیاسی تأثیر قرار می‌دهد. در این زمینه، استفاده کلمن از سرمایه اجتماعی بخشی از پروژه تحلیلی بزرگتر برای ایجاد پیوند میان مدل‌های کنش عقلانی و تحلیل ساختار اجتماعی و به‌عبارت دیگر نوعی تجدید ارتباط میان اقتصاد و جامعه‌شناسی است. تعریف کلمن از سرمایه اجتماعی تعریفی نسبتاً پیچیده است. او مدعی است که همه اشکال سرمایه اجتماعی «مشکل از برخی جنبه‌های ساختارهای اجتماعی هستند و اقدامات مشخصی از سوی بازیگران (خواه اشخاص و خواه شرکت‌ها) را درون آن ساختار تسهیل می‌کنند. او در ادامه می‌گوید که سرمایه اجتماعی مولد است چرا که امکان انجام اقدامات یا حصول نتایجی را فراهم می‌کند که بدون آن امکان‌ناپذیر خواهند بود» (تونکیس، ۱۳۸۷: ۱۰۱).

تفسیر کلمن اشکال عمده سرمایه اجتماعی را که در طیفی از تعاریف برجسته بوده‌اند، ترسیم می‌کند؛ الف) «تعهدات و انتظارات» یعنی عناصری که در آثار اندیشمندان دیگر تحت عنوان هنجارهای عمل متقابل یا اعتماد نام برده شده‌اند.

ب) «کانال‌های اطلاعاتی» یا همان شبکه‌های اجتماعی. اطلاعات در فراهم ساختن شالوده‌ای برای کنش مهم می‌باشند.

ج) «هنجارها و مجازات‌های مؤثر» از جمله نظام‌های ارزش‌های مشترک (تونکیس، ۱۳۸۷: ۱۰۲؛ موسوی خامنه، ۱۳۸۳: ۲۹-۲۶).

پیر بوردیو<sup>۱</sup> (۱۹۳۰-۲۰۰۲):

بوردیو سرمایه اجتماعی را یکی از اشکال «سرمایه» می‌داند و چنین تعریف می‌کند: سرمایه اجتماعی انباشت منافع بالفعل و بالقوه‌ای که مربوط به داشتن شبکه‌ای نسبتاً پایدار از روابط کم و بیش نهادی شده از آشنایی و شناخت متقابل است یا به‌عبارت دیگر مجموعه منابع مادی یا معنوی است که به یکی فرد یا گروه اجازه می‌دهد تا شبکه پایداری از روابط کم و بیش نهادینه شده آشنایی و شناخت متقابل را در اختیار داشته باشیم (فیلد، ۱۳۸۶: ۳۱؛ موسوی خامنه، ۱۳۸۳: ۱۹؛ استونز، ۱۳۸۲: ۳۳۵). بنابراین از نظر بوردیو ایجاد و اثربخشی سرمایه اجتماعی بستگی به عضویت در یک گروه اجتماعی دارد که اعضای آن، مرزهای گروه را از طریق مبادله اشیاء و نهادها بنیان نهاده‌اند. این روابط ممکن است از طریق کاربرد یک نام مشترک (نام یک خانواده، طبقه، قبیله، مدرسه، حزب و غیره) و مجموعه‌ای کامل از کنش برای

۱- Bourdieu, P



تبیین جامعه‌شناختی نقش نهادهای مدنی بر سرمایه فرهنگی و اجتماعی شهروندان در شهر تهران . . .

نهادینه کردن، نظیر مبادلات مادی و نمادی تضمین شود. از نظر بورديو مقدار سرمایه اجتماعی در تملک هر عامل اجتماعی به دو امر وابسته است:

اول) اندازه شبکه ارتباطی که عامل اجتماعی به خوبی بتواند آن‌ها را بسیج نماید:  
دوم) مقدار سرمایه (اقتصادی، فرهنگی، نمادی) هر یک از کسانی که عامل اجتماعی با آن‌ها در ارتباط هست (فتحی، آرام، بشیری گیوی، ۱۳۸۹).

بورديو نخستین کسی است که اشکال سرمایه را مطرح نمود. او سرمایه را در شکل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تعمیم نمود و در این فرآیند به نوع چهارمی از سرمایه یعنی سرمایه نمادین دست یافت که می‌توان آن را از دل سرمایه فرهنگی برآورد. از میان این اشکال توجه ویژه بورديو بر سرمایه فرهنگی است و همه اشکال دیگر را نیز با تمرکز بر آن تحلیل می‌کند. وی در اثر تجربی خود یعنی تمایز<sup>۱</sup> که در میان طبقه متوسط فرانسوی به عمل آورده بود با تأکید بر سرمایه فرهنگی توجهی خاص به شاخص‌های عملی همه اشکال سرمایه نمود (خادمیان، ۱۳۸۷: ۳۷؛ بورديو، ۱۳۸۱: ۱۶۳).

در دیدگاه بورديو کنش‌گران اجتماعی تحت تأثیر دو عامل میدان‌های اجتماعی و عادت‌واره به کسب انواع سرمایه‌ها نائل می‌شوند و براساس آن‌ها جایگاه خود را در فضای اجتماعی و در درون میدان‌های اجتماعی تعیین می‌کنند. با توجه به تنوع این میدان‌ها و انواع روابط متقارن و نامتقارن بین آن‌ها سرمایه اجتماعی هم می‌تواند به انواع متفاوت مثلاً درون‌گروهی یا بین‌گروهی تقسیم شود و بین انواع سرمایه‌ها و کنش‌گران بهره‌مند از آن‌ها انواع روابط متقارن و نامتقارن برقرار گردد (بورديو، ۱۹۸۸، به نقل از عبداللهی و موسوی، ۱۳۸۶: ۲۰۲).

رابرت پاتنام (۱۹۴۱):

پاتنام<sup>۲</sup> مفهوم سرمایه اجتماعی را در مقیاس متفاوت از بورديو و کلین به کار می‌برد، اگر چه تعریف او از مفهوم سرمایه اجتماعی مستقیماً تحت تأثیر کلین می‌باشد. به بیان او: «سرمایه اجتماعی به خصوصیتی از سازمان اجتماعی نظیر شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد اشاره دارد که همکاری و هماهنگی برای منافع متقابل را تسهیل می‌نماید (پاتنام، ۱۹۹۹: ۶، به نقل از موسوی، ۱۳۸۳: فیلد، ۱۳۸۶، ۱۲؛ فیروزآبادی، ۱۳۸۴: ۱۲۰).

به‌زعم پاتنام منابع سرمایه اجتماعی مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها معمولاً خود تقویت‌کننده و خود افزایش‌دهنده هستند. دور باز تولیدکننده فضایل، به تعادل اجتماعی همراه با سطح بالایی از همکاری، اعتماد، معامله متقابل، مشارکت مدنی و رفاه جمعی منجر می‌شود. این ویژگی‌ها معرف جامعه مدنی هستند

۱- Distinction

۲- Putnm, robert

برعکس، فقدان این ویژگی‌ها در جوامع غیرمدنی نیز خصلتی خود تقویت‌کننده دارد؛ عهدشکنی، بی‌اعتمادی، فریب و حيله، بهره‌کشی، انزوا، بی‌نظمی و رکود، یکدیگر را در یک جو خفقان‌آور دورهای باطل تشدید می‌کنند (فیروزآبادی، ۱۳۸۴: ۱۲۲). به نظر پاتنام ویژگی بازتولیدی سرمایه اجتماعی منجر به تعامل اجتماعی همراه با سطح بالایی از همکاری اعتماد، بده و بستان و روابط متقابل، مشارکت مدنی و رفاه اجتماعی می‌گردد. پاتنام حضور این ویژگی‌ها را در هر جامعه‌ای نشانه مدنیت آن می‌داند، این خصلتی است که به نظر او موجب عملکرد خوب نهادهای دموکراتیک می‌گردد (الوانی، شیروانی، ۱۳۸۵: ۲۸). پاتنام پیشرفت فناوری‌های نوین ارتباطی و ایجاد سرگرمی‌های جدید را موجب کاهش سرمایه اجتماعی و افزایش آسیب‌های اجتماعی می‌داند (پاتنام، ۲۰۰۲، به نقل از عبداللهی و موسوی، ۱۳۸۶).

فرانسیس فوکویاما<sup>۴</sup> (۱۹۵۲):

مباحث و مطالعات فوکویاما<sup>۱</sup> پیرامون سرمایه اجتماعی مانند پاتنام در سطح کلان دنبال شده است او سرمایه اجتماعی را در سطح کشورها و در ارتباط با رشد و توسعه اقتصادی آن‌ها مورد بررسی و مطالعه قرار داده است. بنابراین تعریف او از سرمایه اجتماعی نیز طبعاً یک تعریف جمعی بوده و سرمایه اجتماعی به منزله دارایی گروه‌ها و جوامع تلقی می‌گردد. بر این اساس؛ «سرمایه اجتماعی به‌عنوان مجموعه‌ای معین از هنجارها یا ارزش‌های غیررسمی تعریف می‌شود که اعضای گروهی که همکاری و تعاون میانشان مجاز است در آن سهیم هستند. هنجارهایی که تولید سرمایه اجتماعی می‌کنند و اساساً باید شامل سجایی از قبیل صداقت، ادای تعهدات و ارتباطات دوجانبه باشد» (فوکویاما، ۱۳۸۵: ۱۲-۱۱؛ فیروزآبادی، ۱۳۸۴: ۱۲۳؛ موسوی خامنه، ۱۳۸۳: ۴۶).

فوکویاما ضمن نقد پاتنام از لحاظ تأکید بر نهادهای مدنی، سعی دارد در تعریف سرمایه اجتماعی مثل سایر صاحب‌نظران هر دو جنبه عینی و ذهنی، یعنی شبکه‌ی روابط رسمی و غیررسمی و اعتماد اجتماعی را مورد توجه قرار دهد (فوکویاما، ۱۳۸۵). او کارکرد اصلی سرمایه اجتماعی را تسهیل همکاری و مشارکت گروهی برای تحقق اهداف و منابع فردی و جمعی و کمک به توسعه اقتصادی - سیاسی و فرهنگی می‌داند. فوکویاما هم‌نظیر برخی دیگر از صاحب‌نظران برای سرمایه اجتماعی انواع درون‌گروهی و بین‌گروهی قائل است که برخورداری اعضای یک گروه از سرمایه اجتماعی محدود در آن گروه ممکن است مانع برخورداری آنان از سرمایه اجتماعی سایر گروه‌ها گردد (فوکویاما، ۱۳۸۵: ۳۷۹).

به اعتقاد فوکویاما یکی از منابع حائز اهمیت سرمایه اجتماعی در سطح جهان، خانواده است اما ساختار خانواده از جامعه‌ای به جامعه دیگر تفاوت می‌کند و استحکام پیوندهای خانوادگی نه تنها با قید و بندهای خانوادگی در دیگر جوامع فرق می‌کند بلکه بستگی به انواع دیگر پیوندهای اجتماعی نیز متفاوت

۱- Fukuyama, francis

تبیین جامعه‌شناختی نقش نهادهای مدنی بر سرمایه فرهنگی و اجتماعی شهروندان در شهر تهران ...

است در بعضی موارد به نظر می‌رسد که یک نوع ارتباط معکوس میان قیود اعتماد و همکاری در درون گروه‌های خویشاوندی و درمیان خویشاوند و غیرخویشاوند وجود دارد، در حالی که یکی از این دو بسیار قوی است دیگری بسیار ضعیف است. تشکیل گروه‌های موفق در نبود سرمایه اجتماعی با استفاده از انواع مکانیسم‌های مشارکتی رسمی مانند قراردادها و نظام سلسله مراتب، اساس نامه‌ها، نظام‌نامه‌ها و مانند آن کاملاً امکان‌پذیر است. اما در هنجارهای غیررسمی به طرز فوق‌العاده‌ای هزینه بده و بستان‌هایی را که مستلزم این نوع مکانیسم‌هاست، کاهش داده و تحت شرایط معینی می‌تواند به میزان بالاتری سازگاری‌های گروهی را تسهیل کند. جامعه مدنی، که سال‌های اخیر به طور قابل توجهی کانون نظریه‌پردازی‌های مردم‌سالاری بوده است، در مقیاس وسیعی محصول سرمایه اجتماعی است، هر چند از جهات معین و مهمی کاملاً با آن همخوانی نداشته است (فوکویاما، ۱۳۸۵: ۱۳-۱۲).

### روش تحقیق

این مطالعه از نوع روش کمی (پیمایش) می‌باشد. ابزار تحقیق پرسشنامه محقق ساخته می‌باشد. اصولاً یکی از تفاوت‌های بنیادین علوم طبیعی و علوم انسانی، موضوعات مورد مطالعه آن‌هاست، این تفاوت بنیادین سبب می‌شود اندیشمندان و محققان علوم انسانی برای مطالعه و شناخت پدیده‌های اجتماعی و انسانی، در جستجوی روش‌های مطالعه مناسب و متناسب باشند. به‌ویژه این امر زمانی که اطلاعات کمی در مورد پدیده مورد نظر وجود دارد ضرورت تام می‌یابد. روش‌های کمی تا حد بسیاری به شیوه علوم طبیعی (اثباتی) عمل می‌نماید و سعی در آزمون تئوری در متن را دارد که در این تحقیق از روش کمی استفاده شده است و به آزمون تئوری پرداخته است (ازکیا و ایمانی، ۱۳۸۹: ۳).

در روش کمی با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته آمار توصیفی نهادهای مدنی در تهران را مشخص می‌کنیم و همچنین به‌وسیله آمار استنباطی نوع رابطه و همبستگی نهادهای مدنی با سرمایه فرهنگی و اجتماعی را مشخص و معین شده است.

جامعه آماری شامل کلیه اعضای نهادهای مدنی شهر تهران اعم از زن و مرد می‌باشد. که در روش کمی از شیوه نمونه‌گیری غیر احتمالی (قضوتی و هدفمند) استفاده می‌شود (فتحی، نوابخش، بشیری گیوی، ۱۳۹۸).

اعتبار: در این تحقیق برای تعیین اعتبار ابزار تحقیق (پرسشنامه) از روش اعتبار صوری استفاده می‌شود. منظور از اعتبار صوری میزان توافق متخصصان یک امر در رابطه با یک شاخص یا معیار است (ساروخانی، ۱۳۸۲: ۲۸۷). بدین منظور از نظریات متخصصان و کارشناسان در زمینه منطبق بودن محتوای سؤالات با ویژگی‌های مورد نظر استفاده می‌شود.

## تغییرات اجتماعی-فرهنگی، سال نوزدهم، شماره هفتاد و دوم، بهار ۱۴۰۱

پایایی: برای پایایی متغیرها از روش پایداری درونی (ضریب آلفا) استفاده شده است، یعنی با بررسی ضریب آلفای گویه‌های مربوط به هر یک از متغیرها و محاسبه‌ی ضریب آلفای نسبتاً بالای آن‌ها، انسجام درونی بالای گویه‌ها مشخص کرده‌ایم. با توجه به نتایج جدول. میزان کلی ضریب آلفای کرونباخ ۰/۸۴۶ می‌باشد که این امر پایایی و انسجام درونی گویه‌ها را نشان می‌دهد.

جدول شماره (۳): جدول آلفای کرونباخ

متغیر	میزان آلفا
نهادهای مدنی	۰/۸۹۶
سرمایه فرهنگی	۰/۸۱۳
سرمایه اجتماعی	۰/۸۸۶۵

### آمار توصیفی

میزان مشارکت مردم در نهادهای و گروه‌ها در شهر تهران:

با توجه به داده‌های جدول شماره یک، بیشترین میزان مشارکت شهروندان در فعالیت هیأت‌ها، روضه‌ها، سفره‌ها، مراسم مذهبی و . . . است که در حدود ۶۹ درصد همیشه و بیشتر اوقات با آن مشارکت دارند. در مقابل در حدود ۳۱ درصد از شهروندان با شورا شهر هیچگونه مشارکتی ندارند. بعلاوه بیش از ۶۰ درصد از شهروندان در فعالیتهای همچون، همکاری با سازمان‌های نظیر شهرداری، انجمن‌های حفظ محیط زیست، انجمن‌های خیریه، انجمن اولیاء و مربیان، انجمن‌های حمایتی، انجمن‌های فرهنگی هنری و انجمن‌های مذهبی و قومی، هیچگونه مشارکتی دارند.

جدول شماره (۴): میزان مشارکت در شهر تهران

جمع‌بندی	میزان مشارکت					نهادهای مشارکتی	
	همیشه	دارم	نسبتاً	بندرت	اصلاً		
۲۴۰	۵۰	۱۱۴	۳۷	۲۹	۹	۵	همکاری با سازمان‌های نظیر شهرداری
۱۰۰	۱/۱۰	۲/۸۰	۵/۴	۵/۳	۱/۱	۶/۰	کمک به فقرا و برنامه‌های خرید جهیزیه و . . .
۲۴۰	۱۵	۷۲	۳۱	۵۰	۴۱	۳۱	هیأت‌ها، روضه، سفره‌ها، مراسم مذهبی و . . .
۱۰۰	۸/۱	۳/۳۰	۵/۲۱	۳/۲۸	۳/۱۴	۸/۳	همکاری با همسایه‌ها در مراسم عزای و عروسی
۲۴۰	۲	۷۴	۳۴	۶۲	۳۸	۳۰	همکاری با همسایگان یا مدیریت مجتمع مسکونی
۱۰۰	۷/۲	۴/۲۸	۷/۱۵	۴/۲۴	۳/۱۸	۶/۱۰	انجمن‌های حفظ محیط زیست
۲۴۰	۶	۷۴	۵۳	۴۷	۳۵	۲۵	شورای شهر
۱۰۰	۷/۱	۵/۳۲	۵/۱۹	۶/۲۳	۱/۱۴	۶/۸	
۲۴۰	۱۰	۱۰۹	۴۱	۴۳	۲۲	۱۵	
۱۰۰	۴/۵	۸/۴۷	۶/۱۵	۹/۱۵	۲/۹	۱/۶	
۲۴۰	۴۳	۱۴۳	۲۹	۱۷	۴	۴	
۱۰۰	۱۸	۴/۷۵	۵/۳	۱/۲	۵/۰	۵/۰	
۲۴۰	۵۱	۱۵۸	۱۶	۱۲	۲	۱	
۱۰۰	۷/۱۲	۵/۸۳	۹/۱	۵/۱	۲/۰	۱/۰	

تبیین جامعه‌شناختی نقش نهادهای مدنی بر سرمایه فرهنگی و اجتماعی شهروندان در شهر تهران . . .

۲۴۰	۵۲	۱۱۲	۲۲	۲۲	۲۰	۱۲	انجمن‌های خیریه
۱۰۰	۲/۲۲	۳/۶۱	۳/۶	۳/۶	۴/۲	۵/۱	
۲۴۰	۲۷	۱۶۲	۱۴	۱۷	۱۲	۸	انجمن اولیاء و مربیان
۱۰۰	۱/۸	۹/۶۹	۳/۵	۹/۶	۳/۶	۴/۳	
۲۴۰	۵۳	۱۱۸	۲۳	۲۴	۱۶	۶	انجمن‌های فرهنگی هنری
۱۰۰	۵/۲۵	۱/۶۶	۸/۲	۹/۲	۹/۱	۷/۰	
۲۴۰	۵۵	۱۱۹	۲۲	۳۱	۱۲	۱	انجمن‌های حمایتی مثل حمایت از حقوق زنان و سالمندان و . . .
۱۰۰	۲/۲۱	۶/۶۹	۹/۳	۸/۳	۵/۱	۱/۰	
۲۴۰	۶۰	۱۲۲	۲۰	۲۴	۹	۵	انجمن‌های مذهبی و قومی
۱۰۰	۲/۲۹	۷/۶۳	۴/۲	۹/۲	۱/۱	۶/۰	

با مراجعه به یافته‌های مربوط به درصد مشارکت‌کنندگان در فعالیتهای فرهنگی و اجتماعی مورد بررسی و میزان آن و با محاسبه شاخص‌های تمایل مرکزی نظیر میانگین، مشخص شد. نزدیک به ۹۰ درصد پاسخگویان در انجمن‌ها یا گروه‌ها یا سازمان‌های یاد شده مشارکت دارند. بقیه نیز یا به‌ندرت یا گاهی در فعالیتهایی نظیر انجمن‌های خیریه‌های، مذهبی یا انجمن اولیا و مربیان (آن هم به واسطه‌ی رسیدگی به وضعیت فرزندانشان) مشارکت داشته‌اند. بیشترین مشارکت در هیأت‌ها، روضه‌ها، سفرها، جلسات مذهبی و جشن‌های مذهبی است و کمترین مشارکت نیز در شوراهای شهر می‌باشد.

میزان سرمایه اجتماعی شهروندان در ابعاد رسمی و غیررسمی در شهر تهران:

میزان سرمایه اجتماعی توسط فعالیتهای که در بخش قبلی به آن پرداخته شد مورد سنجش قرار گرفته است. فعالیتهای (۱) تا (۵)، جهت سنجش مشارکت اجتماعی و فعالیتهای (۶) تا (۱۲) جهت سنجش اعتماد اجتماعی در نظر گرفته شده است.

در بررسی میزان سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد که مشارکت اجتماعی شهروندان تهرانی در مجموع کم و بیشتر حول و حوش فعالیتهای اجتماعی غیررسمی همانند شرکت در مراسمات مذهبی و کمک به فقرا و . . . تا فعالیتهای رسمی داوطلبانه اجتماعی بوده است. با این حال جزئیات بیشتر در جدول زیر آمده است.

**جدول شماره (۵): توزیع پاسخگویان بر حسب میزان مشارکت اجتماعی در ابعاد رسمی و غیررسمی**

میزان	مشارکت فرهنگی و اجتماعی			اعتماد اجتماعی			سرمایه فرهنگی و اجتماعی کل		
	فراوانی	درصد	درصد تجمعی	فراوانی	درصد	درصد تجمعی	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
خیلی زیاد	۱۱	۴/۴	۴/۴	۱۳۸	۴/۵۴	۴/۵۴	۱۲	۴/۵	۴/۵
زیاد	۹۸	۴۲	۴۶/۴	۹۸	۹/۴۱	۳/۹۶	۱۹۸	۵/۷۹	۹/۸۴
متوسط	۹۰	۲/۳۹	۴۹/۸۵	۴	۷/۳	۱۰۰	۲۸	۶/۱۴	۵/۹۹
کم	۳۹	۶/۱۲	۵۶/۹۸	-	-	-	۲	۵/۰	۱۰۰
اصلاً	۲	۷/۱	۶۴/۹۹	-	-	-	-	-	-
جمع	۲۴۰	۱۰۰	۱۰۰	۲۴۰	۱۰۰	۱۰۰	۳۶۹	۱۰۰	-
میانگین		۶۵/۱			۴۹/۰			۱/۱	

## تغییرات اجتماعی-فرهنگی، سال نوزدهم، شماره هفتاد و دوم، بهار ۱۴۰۱

در میان شهروندان تهرانی مورد بررسی ۱/۷ درصد از پاسخگویان اصلاً در مشارکت اجتماعی شرکت داشته‌اند، ۱۲/۶ درصد کم، ۴۲ درصد زیاد و ۴/۴ درصد خیلی زیاد شرکت داشته‌اند. در حالیکه در بعد اعتماد اجتماعی ۵۴/۴ درصد (بیشترین درصد) زیاد اعتماد داشته‌اند، ۴۱/۹ درصد زیاد و تنها ۳/۷ درصد تا حدی اعتماد داشته‌اند. با محاسبه میزان سرمایه اجتماعی کل نیز مشخص شد که بیشترین درصد پاسخگویان (۷۹/۵ درصد) سرمایه اجتماعی زیاد دارند و تنها ۰/۵ درصد سرمایه اجتماعی کم دارند.

فرضیه: بین نهادهای مدنی و سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی رابطه معنی‌داری وجود دارد.

**جدول شماره (۶): آزمون پیرسون**

سرمایه فرهنگی	سرمایه اجتماعی	نهادهای مدنی	
۰/۴۱۳	۰/۵۱۷	۱	همبستگی پیرسون
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰	Sig سطح معنی‌داری
۲۴۰	۲۴۰	۲۴۰	جمع کل

با توجه به اینکه متغیر وابسته (سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی) و متغیر مستقل (نهادهای مدنی) هر دو فاصله‌ای - فاصله‌ای است از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شده است این آزمون در فاصله اطمینان ۹۹٪ سنجش شده است. سطح معنی‌داری برابر  $Sig=0/000$  است که نشان‌دهنده رابطه معنی‌داری بین نهادهای مدنی و سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی می‌باشد و همچنین میزان همبستگی پیرسون به ترتیب برابر ۰/۵۱۷ و ۰/۴۱۳ است که نشان‌دهنده شدت رابطه بسیار قوی و مستقیم بین متغیرهاست. در نتیجه با توجه به اطلاعات جدول فرضیه H<sub>۱</sub> ابطال و فرضیه H<sub>۰</sub> تأیید می‌شود.

به عبارتی نتایج آزمون نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی از نهادهای مدنی متأثر است و با توجه به اطلاعات جدول هرچقدر میزان و میانگین مشارکت نهادهای مدنی بیشتر شود، میزان و میانگین سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی بیشتر خواهد شد.

**جدول شماره (۷): آزمون رگرسیون**

مدل	R	ضریب تعیین رگرسیون	ضریب تعیین تعدیل شده رگرسیون	Error
۱	۰/۶۱۳	۰/۴۱۴	۰/۴۱۴	۰/۹۰۹

با توجه به اطلاعات جدول ضریب تعیین رگرسیون برابر  $R^2=0/414$  می‌باشد یعنی می‌توان با میزان ۰/۴۱۴ به پیش‌بینی و همچنین تبیین متغیر وابسته توسط متغیرهای مستقل پرداخت. به عبارتی ۴۰ درصد از تبیین (تأثیر متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته) توسط متغیرهای این پژوهش صورت گرفته و مابقی آن توسط متغیرهای و عوامل دیگر است.

تبیین جامعه‌شناختی نقش نهادهای مدنی بر سرمایه فرهنگی و اجتماعی شهروندان در شهر تهران ...

جدول شماره (۸): جدول آنوا

مدل	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
رگرسیون	۱۶۶/۲۴	۴	۸۳۳/۴	۴۵۶/۱	۰۰۳/۰
جمع	۰۳۰/۱۳۵۸	۲۴۳			

با توجه به جدول ANOVA میزان  $f$  برابر است با  $f=۱/۴۵۶$  و با توجه به سطح معنی‌داری  $Sig=۰/۰۰۳$  نشان‌دهنده رابطه معنی‌داری متغیرهاست.

Sig.	t	Standardized Coefficients		Unstandardized Coefficients		Model
		Beta	Std. Error	B		
۰/۰۰۰	-۱/۲۹۸	-۰/۶۱۳	۰/۰۵۳	-۰/۶۹۸		سرمایه فرهنگی
۰/۰۰۰	۰/۱۵۴	۰/۵۳۴	۰/۰۲۳	۰/۷۱۷		سرمایه اجتماعی
۰/۰۰۰	۰/۸۳۶	۰/۱۲۳	۰/۰۲۸	۰/۲۱۳		

با توجه به اطلاعات جدول متغیرهای سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی با نهادهای مدنی رابطه معنی‌داری دارند.

### نتیجه‌گیری

فوکویاما و سایر صاحب‌نظران هر دو جنبه عینی و ذهنی، یعنی شبکه‌ی روابط رسمی و غیررسمی و سرمایه فرهنگی و اجتماعی اجتماعی را مورد توجه قرار می‌دهد (فوکویاما، ۱۳۸۵). او کارکرد اصلی سرمایه اجتماعی را تسهیل همکاری و مشارکت گروهی برای تحقق اهداف و منابع فردی و جمعی و کمک به توسعه اقتصادی - سیاسی و فرهنگی می‌داند. فوکویاما هم نظیر برخی دیگر از صاحب‌نظران برای سرمایه اجتماعی انواع درون‌گروهی و بین‌گروهی قائل است که برخورداری اعضای یک گروه از سرمایه اجتماعی محدود در آن گروه ممکن است مانع برخورداری آنان از سرمایه اجتماعی سایر گروه‌ها گردد (فوکویاما، ۱۳۸۵: ۳۷۹).

به اعتقاد فوکویاما یکی از منابع حائز اهمیت سرمایه اجتماعی در سطح جهان، خانواده است اما ساختار خانواده از جامعه‌ای به جامعه دیگر تفاوت می‌کند و استحکام پیوندهای خانوادگی نه تنها با قید و بندهای خانوادگی در دیگر جوامع فرق می‌کند بلکه بستگی به انواع دیگر پیوندهای اجتماعی نیز متفاوت است در بعضی موارد به نظر می‌رسد که یک نوع ارتباط معکوس میان قیود اعتماد و همکاری در درون گروه‌های خویشاوندی و درمیان خویشاوند و غیرخویشاوند وجود دارد، در حالی که یکی از این دو بسیار قوی است دیگری بسیار ضعیف است. تشکیل گروه‌های موفق در نبود سرمایه اجتماعی با استفاده از انواع مکانیسم‌های مشارکتی رسمی مانند قراردادهای و نظام سلسله مراتب، اساس‌نامه‌ها، نظام‌نامه‌ها و مانند آن

کاملاً امکان‌پذیر است. اما در هنجارهای غیررسمی به طرز فوق‌العاده‌ای هزینه بده و بستن‌هایی را که مستلزم این نوع مکانیسم‌هاست، کاهش داده و تحت شرایط معینی می‌تواند به میزان بالاتری سازگاری‌های گروهی را تسهیل کند. جامعه مدنی، که سال‌های اخیر به‌طور قابل توجهی کانون نظریه‌پردازی‌های مردم‌سالاری بوده است. در مقیاس وسیعی محصول سرمایه اجتماعی است، هر چند از جهات معین و مهمی کاملاً با آن همخوانی نداشته است (فوکویاما، ۱۳۸۵: ۱۳-۱۲). هوگو مشارکت را میزان تأثیر واقعی اعضای گروه در تصمیمات گروهی تعریف کرده است (هوگو، فرهنگ علوم اجتماعی: ۱۴۷). ساموئل پل این مفهوم را درباره توسعه و در سطح محلی تحلیل می‌کند. از نظر او مشارکت محلی فرایندی فعال است که در آن بهره‌مندان به‌جای اینکه صرفاً سهمی از مزایای طرح دریافت کنند، بر جهت‌گیری و اجرای طرح‌های توسعه تأثیر می‌گذارند (سعیدی، ۱۳۸۲: ۱۳۱).

در بررسی تاریخچه مشارکت اجتماعی در دو بعد رسمی و غیررسمی می‌توان گفت در ایران مشارکت غیررسمی از دیرباز وجود داشته است و با وجود دگرگونی‌ها و تحولاتی که جامعه طی صد سال اخیر به خود دیده است، هنوز هم با قدرت در بسیاری از شهرهای این کشور حیات دارد. عبادت‌های مذهبی برگزار شده در ماه‌ها و ایام خاص و ساختن مسجد که با مشارکت مردمی انجام می‌گیرد نمونه‌ای از این مشارکت‌هاست و در زمینه‌های مربوط به گذران زندگی عادی و تأمین خدمات، وضعیت جغرافیایی، ساختار اقتصادی و اجتماعی جامعه سبب پیدایش فعالیت‌هایی شده که بر محور مشارکت مردم شکل گرفته است. کمک‌های متقابل مردم در عروسی‌ها، جشن‌ها، عبادت‌ها و آبیاری نمونه‌ای از این مشارکت‌ها در گردش امور به‌شمار می‌روند (علوی‌تبار، ۱۳۷۹؛ پیران، ۱۳۷۴؛ رضایی، ۱۳۷۳؛ محسنی تبریزی، ۱۳۶۹).

یافته‌های این گزارش نشان می‌دهد، میزان سرمایه فرهنگی و اجتماعی در شهر تهران نسبتاً بالا می‌باشد. این یافته‌ها با نتایج پژوهش منوچهر محسنی با عنوان «بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی فرهنگی در ایران» همخوانی دارد. بر مبنای این پژوهش میزان مشارکت در انجمن‌ها (علمی، فرهنگی، خیریه و...) در میان پاسخگویان متوسط ارزیابی شده است. که فقط ۳۸/۵ درصد مشارکت داشته‌اند. اما در سایر شهرها این میزان برابر با ۱۱/۳ درصد است. مشارکت در تهران را، به‌جز در انجمن‌های ورزشی، نسبت به سایر شهرها متوسط برآورد می‌کند. بعلاوه موسوی میزان مشارکت شهروندان را (با مشارکت در نهادها، خرید اوراق مشارکت، و مشارکت در ایام مذهبی) مورد ارزیابی قرار داده است. یافته‌ها حاکی از این است که تنها ۳۷ درصد مردم در نهادها و مؤسسات عضویت دارند.

«در اینجا یادآور می‌شویم که علی‌الاصول فرد به دو طریق با جامعه رابطه برقرار می‌کند. یکی از طریق ایجاد ارتباط با سایر کنشگران در جامعه و دیگری از طریق عضویت در گروه‌ها» (یزدان‌پناه، ۱۳۸۶: ۱۲۶). هرچند که با گسترده شدن روابط اجتماعی، سیاسی و اقتصادی شهر تهران بهتر است که



تبیین جامعه‌شناختی نقش نهادهای مدنی بر سرمایه فرهنگی و اجتماعی شهروندان در شهر تهران . . .

مشارکت شهروندان در قالب رسمی با سازمان‌های مردم نهاد باشد، و «تقریباً در تمام کشورهای توسعه‌یافته، مشارکت در سازمان‌های غیردولتی (سازمان‌های مردم‌نهاد) جایگاهی پرارزش در نزد مردم دارند و ماهیت آن به گونه‌ای است که روزبه‌روز نقش پررنگ‌تری در حیات اجتماعی و در برنامه‌ریزی این کشورها به خود اختصاص می‌دهند» (فکوهی، ۱۳۸۶: ۵۴۳)، اما مسئله‌ای اصلی این است که سرمایه فرهنگی و اجتماعی شهروندان در هر دو شکل رسمی و غیررسمی، در شهر تهران از میزان خوبی برخوردار است. البته همانگونه که یافته‌ها نشان می‌دهد میزان سرمایه فرهنگی و اجتماعی متوسط به بالا ارزیابی شده است.

با توجه به اطلاعات جدول ضریب تعیین رگرسیون برابر  $R^2=0/414$  می‌باشد یعنی می‌توان با میزان  $0/414$  به پیش‌بینی و همچنین تبیین متغیر وابسته توسط متغیرهای مستقل پرداخت. به عبارتی ۴۰ درصد از تبیین (تأثیر متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته) توسط متغیرهای این پژوهش صورت گرفته و مابقی آن توسط متغیرهای و عوامل دیگر است.

در نتیجه خوب بودن سرمایه اجتماعی و فرهنگی و بالتبع آن اعتماد و مشارکت اجتماعی در فعالیتهای اجتماعی زمینه توسعه فرهنگی، اجتماعی و سیاسی را می‌تواند نوید دهد.



### منابع

- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۸۰) جامعه‌شناسی توسعه، تهران: کلمه.
- استونز، راب (۱۳۸۳) متفکران بزرگ جامعه‌شناسی، ترجمه مهرداد میردامادی، تهران: نشر مرکز.
- امیرپور، مهناز (۱۳۸۶) بررسی جامعه‌شناختی میزان اعتماد اجتماعی گروه‌های قومی نسبت به سیاست‌های اجتماعی دولت، رساله دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
- امیرکافی، مهدی (۱۳۷۴) اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن، کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه شهید بهشتی.
- اوچاقلو، سجاد و زاهدی، محمدجواد (۱۳۸۴) بررسی اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن در بین ساکنان شهر زنجان، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ششم، شماره ۴: آگه.
- پاتنام، رابرت (۱۳۸۰) دموکراسی و سنت‌های مدنی، محمدتقی دلفروز، تهران: غدیر.
- پورمحمدی، علی اصغر (۱۳۷۷) اعتماد به تلویزیون و عوامل مؤثر بر آن، ارشد پژوهش، دانشکده ادبیات دانشگاه شهید بهشتی.
- تاجبخش، کیان (۱۳۸۴) سرمایه اجتماعی (اعتماد، دموکراسی و توسعه) افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: شیرازه.
- تونکیس، فرانک (۱۳۸۷) اعتماد و سرمایه اجتماعی، محمدتقی دلفروز، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- خادمیان، طلیعه (۱۳۸۷) سبک زندگی و مصرف فرهنگی، تهران: جهان کتاب.
- رحیمی، محمد و مددزاده، فاطمه (۱۳۹۷) مکان‌یابی پارک‌های محله‌ای با رویکرد توسعه پایدار (موردشناسی: منطقه ۳ شهر کرمان)، مجله جغرافیا و آمایش شهری، شماره ۲۸.

تبیین جامعه‌شناختی نقش نهادهای مدنی بر سرمایه فرهنگی و اجتماعی شهروندان در شهر تهران . . .

- عبدالهی، محمد و موسوی میرطاهر (۱۳۸۶) سرمایه اجتماعی در ایران، سال ششم، شماره ۲۵: فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی.
- عظیمی هاشمی، مژگان (۱۳۷۳) عام‌گرایی و عوامل مؤثر بر آن، کارشناسی ارشد پژوهش، دانشکده ادبیات: دانشگاه شهید بهشتی.
- علوی تبار (۱۳۷۷)، مجموعه مجموعه مقالات جامعه مدنی و ایران امروز، تهران، نقش و نگار.
- غفاری، غلامرضا (۱۳۹۰)، مشارکت‌های مردمی و امور شهری، تهران، نشر جامعه و فرهنگ.
- فتحی، آرام، بشیری گیوی (۱۳۸۹) بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر اعتماد نهادی) سازمان‌های دولتی و غیر دولتی) در شهر خلخال، پژوهشنامه علوم اجتماعی، سال چهارم شماره سوم پاییز.
- فتحی، نوابخش، بشیری گیوی (۱۳۹۸) تبیین جامعه‌شناختی نقش نهادهای مدنی در مشارکت اجتماعی شهر تهران سال ۱۳۹۵، فصلنامه پژوهش علوم اجتماعی، سال دوازدهم شماره چهل و ششم.
- فتحی، نوابخش، بشیری گیوی (۱۳۹۸) تبیین جامعه‌شناختی نقش نهادهای مدنی در برقراری دموکراسی محلی در شهر تهران سال ۱۳۹۵، مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال دوازدهم شماره اول زمستان.
- فرامرز قراملکی، احد (۱۳۸۷)، سازمان‌های اخلاقی در کسب و کار، تهران، مجنون، چاپ سوم.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۸۵) پایان نظم، غلامعباس توسلی، تهران: حکایت قلم نوین.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۸۶) آمریکا بر سر تقاطع، مجتبی امیری وحید، تهران: نشر نی.
- فیروزآبادی، سیداحمد (۱۳۸۴) بررسی سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن در شهر تهران، رساله دکتری جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- کائوتری (۱۳۷۵)، مشارکت در توسعه، ترجمه هادی غیرایی و داود طباطبایی، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- کلانتری، خلیل (۱۳۸۵) پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی اقتصادی، تهران: شریف.
- موسوی خامنه، مرضیه (۱۳۸۳) بررسی سرمایه اجتماعی در مدارس و تأثیر آن بر سلوک اجتماعی دانش‌آموزان، رساله دکتری جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی: دانشگاه تهران.
- الوانی، سیدمهدی و شیروانی، علیرضا (۱۳۸۵) سرمایه اجتماعی (مفاهیم، نظریه‌ها و کاربردها)، تهران: مانی.
- Bourdieu, P (۱۹۸۸) Practical Reason: on the theory of action, Johnson.
- Cain, Charles A (۲۰۰۷). When a Charity Gives No Tax Advantages (Charity Law and Practice Review ۹(۳) pp۷۷- ۸۳).

- Cobb, N. K. (۲۰۰۲). The new philanthropy: Its impact on funding arts and culture. *Journal of Arts Management, Law & Society*, ۳۲(۲), ۱۲۵.
- Coleman, J (۱۹۹۴) *Foundation of social theory*, belknap press, Cambridge.
- Diaz, W. A., Jalandoni, N. T., Hammill, K. C., & Koob, T. (۲۰۰۱). *Facts & findings: Hispanic giving and volunteering*. Washington, DC: Independent Sector.
- Gallagher, B. A. (۲۰۰۴, June ۲۲). Charity oversight and reform: Keeping bad things from happening to good charities. Retrieved June ۲۷, ۲۰۰۴, from <http://national.unitedway.org/content/article.cfm?articleID=۸۴>.
- Hager, M. A. (۲۰۰۴b, July ۲۳). Who raises contributions for America's nonprofit organizations? [Electronic version]. Retrieved September ۶, ۲۰۰۴, from [http://www.urban.org/UploadedPDF/۳۱۱۰۳۴\\_nonprofit\\_overhead۲.pdf](http://www.urban.org/UploadedPDF/۳۱۱۰۳۴_nonprofit_overhead۲.pdf) ۳۱۱.
- Hager, M., Rooney, P., & Pollak, T. (۲۰۰۲). How fundraising is carried out in US nonprofit organizations. *International Journal of Nonprofit & Voluntary Sector Marketing*, ۷(۴).
- Jacobs, J. A. (۲۰۰۴). Corporate governance reform: What it means for associations. *Association Management*, ۵۶(۱), ۱۷.
- Kaplan, A. (۱۹۹۹) *The Developing of Capacity, Community Development Resource Association*, Cape Town.
- Kendall, Jeremy (۲۰۰۳). *The Voluntary Sector* (London: Routledge).
- Kennedy, J. M., & Vargus, B. (۲۰۰۱). Challenges in survey research and their implications for philanthropic studies research. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, ۳۰(۳), ۴۸۳-۴۹۴.
- Lewis, D. and Madon, S. (۲۰۰۳) 'Information systems and non-governmental development organizations (NGOs): Advocacy, organizational learning and accountability in a Southern NGO'. *The Information Society* ۲۰, ۲: ۱۱۷-۲۶.
- Lewis, David; Kanji, nazneen (۲۰۰۹). *Non-governmental organizations and development*. London. Routledge.
- Morgan, Gareth G (۲۰۰۰). Changes in UK Tax-Effective Giving: Implications for Donor Fundraising Strategies *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing* ۵(۱) pp۱۹-۳۱.

تبیین جامعه‌شناختی نقش نهادهای مدنی بر سرمایه فرهنگی و اجتماعی شهروندان در شهر تهران ...

- Morgan, Gareth G (۲۰۰۲). Self-Regulation in the Voluntary Sector: An Investigation of Charity Independent Examiners in Proceedings of the NVCO Researching the Voluntary Sector Conference, University of Nottingham, September ۲۰۰۲.
- Newton, k (۱۹۹۷) social capital and Democracy, ABS-Vol. ۴۰ No ۵۰.
- Osteen, Mark (ed) (۲۰۰۲), The Question of the Gift: Essays Across Disciplines, London: Routledge.
- Portes, A and Sensenbrenner, J (۱۹۹۳) Embeddedness and jmmigration: notes on the social determinants of economic action. American journal of sociology ۹۸(۶):۱
- Putnam, R (۱۹۹۹) the prosperous community: social capital and publiclife, The American prospect, Inc.
- Putnam, R (۲۰۰۲) Democracies in flux: the evolution of social capital in contemporary society. Oxford university press.
- Reichardt, Oliver; Kane, David; Pratten, Belinda & Wilding, Karl (۲۰۰۸). The UK Civil Society Almanac ۲۰۰۸ (London: NCVO).
- Rogers, P. J (۲۰۰۸) 'Using programme theory to evaluate complicated and complex aspects of interventions', Evaluation, vol ۱۴, no ۱, pp۲۹-۴۸.
- Sargeant, Adrian; West, Douglas C & Ford, John B (۲۰۰۴). Does Perception Matter? An Empirical Analysis of Donor Behaviour (Service Industries Journal ۲۴(۶), ۱۹-۳۶).
- Shapely, Peter (۲۰۰۱), 'Urban Charity, Class Relations and Social Cohesion: Charitable Responses to the Cotton Famine', Urban History, ۲۸.۱: ۴۶-۶۴.

**Abstract:**

This research was conducted with the title of sociological explanation of the role of civic institutions on social capital in Tehran in ۲۰۱۶ using a survey method and a questionnaire. Today, due to the breadth and complexity of urban issues, as well as gaining various experiences in the field of implementation of urban projects and programs, attracting public participation in order to achieve the desired goals of local communities, is essential for city management. On the other hand, experience has shown that the realization of participation in its true sense requires the institutionalization and sustainability of participation. This is symmetrical with the formation of the spectrum of organizations and institutions of society. In other words, the expansion and deepening of popular participation requires the organization, institutionalization, and creation of appropriate structural conditions. Hypotheses of social capital, cultural and social participation, and institutional trust with civil institutions were observed. In the regression test, the adjusted coefficient of determination of more than ۴۰% predicted the strengthening of social capital with the independent variable of civil institutions.

**Keywords:** Civil Institutions, Social Capital, Participation, Trust, Tehran.

